

Gemte skatte fra besættelsen

Af Sara Hjøllund Sørensen og Erik Lind Jensen

Det er desværre for sjældent, vi har tid til at gå rigtigt i dybden i vores samlinger, men i år fik vi muligheden. Ringkøbing-Skjern Museum har i 2022 været en del af et projekt, hvor vi har forbedret og strømlinet vores registrering af genstande fra besættelsestiden. Museets samling indeholder både spændende genstande og historier fra dagliglivet, den tyske besættelsesmagt og den danske modstandskamp. I forbindelse med dette arbejde stødte vi på mange gode og spændende historier, mange var også ind-under huden-krybende. Disse historier bør ikke kun forefindes i vores registrering eller fortælles i udstillinger, derfor vil vi på de næste sider fortælle om nogle af de genstande og deres historier.

Kongemærker og -emblemer

Da Danmark blev besat den 9. april 1940, voksede behovet for at udtrykke den danske nationalfølelse. Det skete for eksempel i form af de såkaldte alsangstævner, men også med de kendte kongemærker, som sad på enhver jakke. Nogle få måneder efter den tyske besættelse i 1940 fyldte Kong Christian 10. 70 år. Det blev fejret med en folkegave i form af penge til "Christian den Tiendes Fond til støtte for sygdomsbekæmpende og kulturelle formål", penge som især kom fra salget af kongemærker og konge-emblemer. I Ringkøbing-Skjern Museums magasiner ligger nogle eksemplarer af disse mærker og emblemer.

Året inden blev det besluttet at lave et kongemærke i anledning af kongens forestående 70-års fødselsdag d. 26. september 1940. Det oprindelige lille gyldne mærke på nål blev tegnet af Poul Sæbye og blev solgt for 25 øre stykket til fordel for "Christian den Tiendes Fond". Over 1,5 millioner eksemplarer blev der solgt af dette lille mærke på bare 14 dage i september 1940.

Udgaver af kongemærket, også kaldet kongenål, som blev lavet i anledning af kongens 70-års fødselsdag.

Inspireret af tankerne bag kongemærket fik firmaet Georg Jensens Sølvmedie i foråret 1940 kongens tilladelse til at producere det mere kendte konge-emblem, som blev lavet i både en sølv- og guldversion med rød emalje udført med kongens monogram og årstallet 1870-1940.

Tre eksempler på kongeemblemet – fra venstre er det damemodellen, herremodellen og universalmodellen.

Dette mærke var tegnet af Arno Malinowski og kom til salg i landets guldsmedeforretninger fra august 1940. Emblemet blev lavet i en herremodel til knaphullet, en kvindemodell med kæde og bjælke med nål, samt en universalmodel med nål. Sammen med den udgave, der kom i anledningen af kongens 75-års fødselsdag med årstallet 1870-1945, endte emblemerne med at være solgt i over 1 million eksemplarer frem til kongens død i 1947, hvor salget stoppede. Samlet set indbragte salget af kongemærket og konge-emblemet over 1,8 millioner kr. til fonden, som eksisterer den dag i dag.

I samlingen har vi flere eksempler på kongemærket og konge-emblemerne, men også andre udgaver har fundet vej til samlingen. Der blev nemlig lavet mange uautoriserede versioner, især sirligt udskårne mønter var i høj kurs.

Fælles for alle versioner var, at de gav mulighed for at udtrykke kongetroskab og fædrelandssind, samt at vise en stille protest mod tyskerne under besættelsens fem lange år.

Kaffe og genbrug

Det blev fem lange år, der tærede på den danske befolkning. Der var knaphed på meget, især på luksusvarer, som

Tre eksempler på mønter omlavet til kongemærker.

før krigen blev importeret til Danmark. Disse varer blev derfor rationeret under besættelsen. For eksempel blev kaffe rationeret allerede i 1939, og i januar 1942 var kaffelagerne i Danmark tomme.

Rich's erstatningskaffe, som alle forbinder med besættelsen, men som faktisk blev produceret både længe før og længe efter krigen. Fabrikken blev grundlagt i 1834 og lukkede i 1964, men Rich's blev faktisk produceret i Danmark frem til 1983, dernæst i Tyskland indtil 2009 og i dag produceres igen små mængder i Danmark.

Den uåbnede kaffedåse kaffe fra USA.

Gulvløber lavet af farvet papirgarn.

Den turkise og skinnende kjole af faldskærmsstof.

Det måske mindre smarte, men funktionelle tæppe brugt som gulvløber lavet af gamle af silkestrømper.

Nedkastningscontainer med rum til våben og sprængstoffer, opsamlet af modstandsbevægelsen efter nedkastning fra engelske fly.

Hjemmelavet kornvifte til sortering af klid.

Kaffe blev et af de mest savnede hverdagsprodukter under krigen. Ringkøbing-Skjern Museums samling rummer flere pakker kaffeerstatning, men vi har også ægte kaffe fra den tid – i en amerikansk kaffedåse. Dåsen indeholder “2 pund Blended Roasted Vacuum packed Coffee”. Den blev sendt til et dansk ægtepar fra nogle amerikanske venner i 1945. Den har sikkert vakt stor glæde – eller har den? Datidens kaffetørstende situation in mente er det utroligt, at den ikke er åbnet – den står stadig plomberet med kaffen i.

Knapheden gjorde, at man måtte klare sig med, hvad man nu kunne skaffe. I samlingen er flere stykker tøj lavet af faldskærmsstof fra de faldskærme, der blev brugt til nedkastningscontainerne, som bragte våben og sprængstoffer til modstandsbevægelsen.

De første faldskærme var lavet af silke, som var særdeles velegnet til brudekjoler. Men først efter at nylon fra 1942 blev det foretrukne materiale til faldskærme, tog nedkastningerne fart, og gav stof til meget tøj. Genbrug var altså en anden måde at klare sig på i en tid med mangel på mange varer.

Den turkise og skinnende kjole er netop syet af faldskærmsstof fra en nedkastningscontainer. Den blev kastet ned med våben ved Brejning, ca. 20 km nord for Skjern., og faldskærmen blev omsyet til kjolen, som blev brugt til en frihedsfest ved krigens afslutning. Et anderledes eksempel på genbrug er kludetæppet, der er fremstillet af kasserede silkestrømper. Tæppet blev lavet under besættelsen og givet i bryllupsgave til et par fra Lyne, ca. 17 km syd for Skjern.

I samlingen findes også et gulvtæppe af papir og sengetøj af cellulid, der var en tysk opfindelse, som under krigen blev lavet af træ og planterester.¹

Ud over rationering af de almindelige kendte varer som kaffe, sukker og smør var der også regler om maling af mel. Bønderne havde pligt til at aflevere alt brødkorn til tyskerne. I samlingen har vi en kornvifte, som blev fremstillet under besættelsen; den er i to dele, hvor den øverste del med håndtag kan tages af, og er monteret med et

meget finmasket metalnet inden i. På trods af pligten maledede lokale omkring Dejbjerg Plantage nemlig korn til eget forbrug om natten.

Klidene skulle sorteres fra, og til dette brugte de den hjemmelavede kornvifte. Den blev båret rundt mellem gårdene om natten - bag om de tyske vagtposter, som nok skulle have læst lidt mere på lektien om, hvordan danskerne er. Det kunne de have gjort ved at læse et stykke papir, de tyske soldater fik udleveret, da de rykkede ind over den danske grænse den tidlige morgen i april 1940.

De 7 punkter om hvordan danskeren er

På papiret er der syv punkter, der beskriver lidt om, hvordan danskerne er. Herunder var gode råd om, hvordan man skulle begå sig blandt dem. Vores udgave er dog en dansk oversættelse.

Øverst på siden står, at soldaterne skal huske, at de er rykket ind i Danmark for at beskytte landet og befolkningen - det er ikke fjendeland.

Punkt 1 handler om, at danskerne har en stærk national bevidsthed, så soldaterne skal passe på ikke at krænke deres nationale ære.

Punkt 2 beskriver, at danskerne er frihedselskende, ikke finder sig i tvang og desuden ikke er modtagelige over for militær autoritet og tugt. Rådet til soldaterne er altså at undgå at kommandere for meget, men prøve at overbevise i humørfyldt tone. De skal ikke pjatte eller prale, så vil agtelsen falde – “dette maa ikke ske”. En lille ekstra information under punkt to er, at danskerne er “durkdrevne” – altså udspekulerede og snu.

Punkt 3 fortæller, at danskerne er materielle og ikke kan lide, at deres forbrug indskrænkes. Soldaterne anbefales at undgå “ethvert indgreb i hans (danskeren) personlige ejendom”.

Punkt 4 indeholder tre informationer. Første information er, at organisering er forbudt, den næste, at danskerne elsker et husligt og behageligt liv. Den sidste information beskriver, at man bedst kommer igennem til det

Oversættelse fra Tysk.

Enhver, der tilhører Værnemagten, maa være sig bevidst, at han ikke betræder noget Fjendeland, men at Tropperne er til Beskyttelse af Landet og er rykket ind i Danmark for at sikre Befolkningen.

Derfor er følgende at bemærke:

1. Danskeren har en stærk Nationalbevidsthed, derfor føler han sig beslægtet med de skandinaviske Folk.

ALTSAA: Alt, hvad der kan krænke den nationale Ære, skal forhindres.

2.- Danskeren er frihedselkende og selvbevidst, han afviser enhver Tvang og Underordning. Han er uden Mottagelighed for militær Tugt og Autoritet.

ALTSAA: Befal lidt - raab ikke, det fylder ham med Lede og er virkningsløst.- Saglig Forsikring og Overbevisning i humerfyldt Tone virker bedre. Ved Pjank og Praleri taber man kun danske Folks Agtelse, og dette maa ikke ske. Danskerne er i Besiddelse af megen Durkørvendhed - korrekt

oversat "Bondeklogskab" - og et Vid, der grænser til Uoprigtighed.

3.- Danskeren er virksom, hans Interesse bevæger sig navnlig om materielle Levnedsspørgsmaal, og enhver Indskrænkning i hans Forbrug finder han haardt.

ALTSAA: Ethvert Indgreb i hans personlige Ejendom skal undgaa.

4.- Organisering og deslige er forbudt. Danskeren elsker et husligt, behageligt Liv. Han er at finde gennem Venlighed og smaa Opmærksomheder og Anerkendelse af hans Person.

5.- Det handelsdrevende Folk har Sympati for England og er Modstandere af Krig.

6.- Danskeren har kun i ringe Grad nogen Forstaelse - eller Kendskab til Maalet for det nationalytskiske Tyskland. - Politiske Diskussioner og Meningsudvekslinger skal derfor undgaa.

7.- Det tyske Sprog forstaas af mange danskere.

Sedlen med de 7 punkter, denne er dog oversat til dansk.

danske folk med venlighed, små opmærksomheder og anerkendelse.

Punkt 5 informerer om, at de danske handelsfolk er modstandere af krig, og at de har sympati for England.

I punkt 6 står, at danskerne hverken har forståelse for eller kendskab til målet for det nationalsocialistiske Tyskland – derfor bør politiske diskussioner undgås.

Det sidste punkt, punkt 7, indeholder en lille, nærmest sidebemærkning, men måske den vigtigste information, nemlig at mange danskere forstår tysk.

Den danske modstand mod den tyske værnemagt voksede frem, og det afspejler vores samling også. Ud over en del efterladt tysk materiel og personlig udrustning som hjelme, støvler og uniformer har vi en del genstande med relation til sabotage og modstandskamp, for eksempel de førømtalte nedkastningscontainere, stakkevis af illegale blade og fra de allierede: de fra fly nedkastede flyveblade. Samlingen indeholder også mange genstande og historier om de mange flystyrt omkring Ringkøbing Fjord under besættelsen. En af de mere mørke historier med rod i våbenedkastningerne er en af de pistoler, som den lokale modstandsbevægelse gav til museet efter befrielsen.

Likvideringspistolen

Pistolen er af mærket Welrod mk. II A. Den blev udviklet og produceret i England af Special Operations Executive (SOE) til brug for deres agenter og til nedkastning til modstandsbevægelserne i besatte områder. Navnet kommer af Welwyn Garden City, som var der, pistolen blev udviklet, og så det engelske ord "rod", som var slang for våben. Den blev kaldt cykelpumpen i daglig tale, fordi den kunne adskilles og så ud som en metalcykelpumpe. Den har et langt

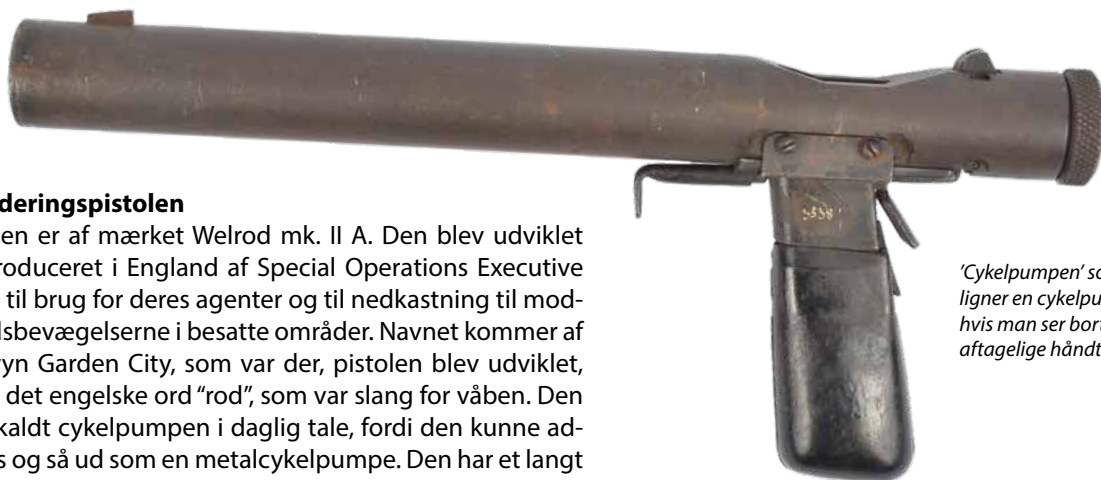
rundt løb og et aftageligt magasin, med en lille "sigtenål" længst fremme på løbet. I Danmark blev Welrod brugt af modstandsfolk til likvidering af stikkere. Et uhyggeligt vidne om en grusom tid.

Alle vores våben er naturligvis uskadelliggjort, så de ikke længere kan skyde.

De grønne grise

Et mere "ufarligt" angreb på værnemagten kunne gøres ved brug af satire.

Det klassiske postkort fra Ringkøbing med teksten "Strøgtid i Ringkøbing" med et motiv fra Algade var oprindeligt tænkt som et humoristisk vestjysk lune omkring den ugentlige transport af grise ind gennem Ringkøbing by. Selve vittigheden var, at Ringkøbing var så lille en by, at selv dens hovedstrøg blev indtaget af landbruget (landbrugets grise) en gang om ugen. Under besættelsen lavede en eller anden en ændring på postkortet. En grøn farveblyant har ændret postkortet til at være et 'angreb' imod den tyske værnemagt, da alle grise er farvet grønne, lig den tyske uniform. Desuden er årstallet 1943 tilføjet efter titlen. En simpel, men effektiv måde at vise sin foragt for værnemagten på.

'Cykelpumpen' som virkelig ligner en cykelpumpe, hvis man ser bort fra det aftagelige håndtag.

Det farvelagte postkort med grønne grise (tyske soldater) løbende rundt i gaden.

Kosteskafterne

Under besættelsen blev der oprettet et civilt værn til hjælp med bevogtning og under luftalarmer. Disse værn bestod af danskere og var underlagt politiet. Nogle gange blandede den tyske værnemagt sig i deres arbejde, et godt eksempel har vi fra Ringkøbing.

I samlingen har vi nogle afkortede kosteskafter med påsat snor. I museets gamle registreringsprotokol står der, at den tyske kommandant i Ringkøbing følte sig krænket af en frimodig (vistnok også provokerende) optræden af en dansk vagtmand på luftmeldestationen (det danske civilværns luftmeldestation i kælderens i kreditforeningens bygning ved Østerport). Det resulterede i, at alle byens danske vagtmænd derfor blev frataget deres politistave og på kommandantens ordre udstyret med afkortede

kosteskafter. Det forårsagede så megen uro hos vagtmandskabet, at foranstaltningen blev tilbagekaldt i løbet af få dage. De pågældende vagtmænd stod under dansk politimyndighed frem til 19. september 1944, hvor det danske politi blev arresteret og opløst.

De to politistave kom i museets besiddelse, da en vagtmand henvendte sig for at klage til Landsretssagfører Dalgaard-Knudsen, som også var museets formand. Vagtmanden efterlod kosteskafterne inden ordrens tilbagekaldelse og sagde, at han og en kammerat ikke ville gå med dem, så museet kunne få dem. Umiddelbart derefter skete tilbagekaldelsen.

Ærmet fra koncentrationslejren

Som nævnt blev politiet opløst den 19. september 1944. Dele af det danske politi blev taget af tyskerne, og de øvrige gik under jorden. En del af de tilfangetagende politifolk endte i tyske lejre, hvilket ærmet er et vidne om.

Samlingen rummer en uhyggelig genstand - et ærme fra en fangedragt fra koncentrationslejren Buchenwald. Dragten blev båret af Kriminaloverbetjent Ballegaard fra Ringkøbing. Han var så uheldig at være på kursus i København den 19. september 1944 og blev taget af tyskerne under operationen, som de havde døbt Operation Möwe. Kriminaloverbetjent Ballegaard endte i koncentrationslejr i Tyskland, hvor han ifølge egen fortælling blev flyttet en del rundt og blandt andet arbejdede på en ammunitionsfabrik, inden han kom hjem under redningsaktionen "De hvide busser", som blev ledet af Grev Folke Bernadotte og Røde Kors. De hvidmalede busser med påmalede røde kors kørte til tyske koncentrationslejre for at hente danske

Den ene af kosteskafterne, som vagtværnet nægtede at gå rundt med.

Ærmet med den barske historie.

Den ene lille 'knijpkat'.

og norske fanger hjem. Aktionerne fandt sted de første måneder i 1945. Historien fortæller, at kriminaloverbetjentens søn ikke vidste, faderen havde hjembragt ærmet, før han så den i udstillingen på Ringkøbing Museum i 1995.

“Knijpkat”

Når man taler Anden Verdenskrig, kommer man netop ikke uden om koncentrationslejre og arbejdslejre. I koncentrationslejren Herzogenbusch i Holland (også kaldet Camp Vught) havde virksomheden Philips under Anden Verdenskrig en produktion. Fik man arbejde i Philips-Kommandoen, havde man det lidt bedre end de andre fanger i lejren. Fabriksejer Frits Philips stillede nemlig krav om, at hans 'ansatte' skulle leve under tålelige forhold.

De 'ansattes' transport fra Camp Vught til blandt andet Auschwitz blev forsinket, og de blev beskyttet under flytningen. Forholdsmæssigt flere af arbejderne i Philips-Kommandoen overlevede, end folk uden for gruppen.

I Philips-værkstedet i Camp Vught blev der blandt andet produceret nogle særlige hånddynamo-lommelygter, som den tyske værnemagt brugte. I Ringkøbing-Skjern Museums samling findes to af de såkaldte hånddynamo-lommelygter med det spøjse kaldenavn 'Knijpkat' på grund af den lyd, de laver, når man pumper dem. Museets eksemplarer af hånddynamo-lommelygterne er dog måske først produceret kort efter krigens afslutning.

De nævnte historier og genstande er kun en lille del af museets samling, hvor team Historie i løbet af 2022 har været del af et projekt sammen med Billund Kommunes Museer, Give-Egnens Museum og Museum Kolding. Hovedformålet var at gennemgå, udskille og samkoordinere vores respektive besættelsessamlinger. Projektet gav os mulighed for virkelig at komme i dybden med vores genstande fra besættelsestiden og samtidig få sikret, at vores registreringer blev strømlinede og uddybet, så søgninger i vores database SARA i fremtiden er nemmere og mere præcise.

Fotograf: Henrik Vesti Andersen

Sara Hjøllund Sørensen kan kontaktes på shs@arkvest.dk
Erik Lind Jensen kan kontaktes på erik@lindjensen.dk

Noter

1. Inger Kirstine Bladt: 'Fra melsæk til matrostøj – Om genbrug af tekstiler, Dragtjournalen 2012, 6:8, s. 35-41